

HALK HİKÂYELERİNDE İMTİHAN MOTİFİ KOMPLEKSİ

Motif complexe d'examen dans les recits populaires

Prof. Dr. Ensar ASLAN*

Konu, şekil ve anlatım bakımından değişik bir tür olan halk hikâyeleri, yapısal oluşum bakımından da planlı ve düzenli bir durum gösterir. Anlatımın en küçük unsuru olan motiften epizota ve bütüne varan bir iç yapı oluşumu, halk hikâyelerinin genel karakteri olarak belirlemektedir. Halk hikâyelerinde olaylar çoğunlukla mantıklı gerekçelere dayandırılarak, olağan unsurlarla gelişip devam eder. Ancak bazen konu içerisinde fantastik unsurların da önemli yer tuttuğunu görürüz. Sihrin, büyüün, maddi ve manevi bakımdan hiç bir zaman yenilmeyen, olağanüstü yeteneklerle donatılmış kahramanların varlığı ve faaliyetleri de halk hikâyelerinde fazla yadırganmayan bir durumdur. Çünkü özellikle aşk konulu hikâyelerde kahramanlara **bâde/dolu** sunarak bir sevgiliye âşık eden ve şairlik-saz çalma yeteneği kazandıran pîr, aynı zamanda onları yenilmezlik kuvvet ve kudretine kavuşturur. Bu nedenle anlatımda zor durumlarla karşılaşan kahramanın, şairliği ve yiğitliği sayesinde önüne çıkan her türlü engeli aşması, olağan bir durum olarak kabul edilir.

Halk hikâyelerinin araştırılması ve incelenmesinde önemli saydığımız konulardan birisi de motif araştırması ve bu motiflerin diğer halk hikâyelerindeki pa-

rallerinin tesbiti ve karşılaştırılmasıdır. Çünkü hikâyeyi, en küçük unsur olan motiften hareketle araştırıp incelemek, daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar çıkarmamızı sağlar.¹

Bizim burada üzerinde duracağımız konu, bazı halk hikâyelerinde gördüğümüz **“imtihan motifi”** dir. Kahramanın sevgilisine kavuşabilmek için yaptığı mücadelelerde önüne çıkarılan engellerden olan imtihan, çeşitli şekillerde uygulanır. bunlardan birisi **“sabır imtihanı”** dır. Bu imtihanda, kahramanın söyleyeceği türküde sevgilisinin adının geçmesi gerekir. Eğer Sevgilisinin adını anacak olursa boynu vurulacaktır. Burada ele aldığımız halk hikâyelerinde tesbit ettiğimiz **“sabır imtihanları”** nda kahramanlar, söyledikleri türkülerde sevgililerinin adını anarak, imtihanı kaybetmişlerdir. Fakat buna rağmen çeşitli faktörlerin yardımıyla isteklerine ve sevgililerine kavuşmuşlardır. Sadece **Tahir ile Zühre** hikâyesinde, **Tahir’in “sabır imtihanı”** nı kaybederek öldüğünü görüyoruz. Bu ölüm şekli de, ileride göreceğimiz gibi **“kul”** elinden değil, kendi dua ve arzusuyla gerçekleşmiştir.

Diğer imtihan çeşitleri ise muamma, zehir ve kurulan tuzaklardan kurtulabilme şeklinde olur. Çoğunlukla kompleks motif olan bu imtihan motifi, anla-

* Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı

tımda birbirini izleyen ve içiçe geçmiş halkalar halinde gelişir. Kahramanlar bu tür imtihanlarda karşılıklarına çıkan her çeşit muamma ve tuzakları türkü ile cevaplar ve türkü ile çözerler.

Biz bu yazımızda, önemli gördüğümüz bazı halk hikâyelerinde, konu içerisinde çok önemli bir unsur olan “**imtihan motifi**” ni ve paralellerini tesbit ederek göstermeğe çalışacağız.

Tahir ile Zühre hikâyesinde, **Tahir**'i yakalayıp **Padişahın** huzuruna getirirler. **Padişah**, **Tahir**'in boynunun vurulmasını emreder. **Veziir** ve ulemalar, **Tahir**'i bağışlaması için **Padişah**'a yalvarırlar. **Padişah**, “eğer **Tahir** bu mecliste beni ve **Zühre**'yi anmadan üç hane türkü söylerse azad ederim. Eğer anarsa, yemin ediyorum başını keserim”, der. **Tahir** türküsünü söylemeye başlar:

Bülbül hâr ağlatır
Âşıkı yâr ağlatır
Ben feleğe neyledim
Beni her hâr ağlatır

Gül için bülbül ağlar
Derdi sinemi dağlar
Mecnun gibi **Tahir**'in
Mekani olsun dağlar

Tam bu sırada **Zühre**, kafesinin perdesini açıp **Tahir**'e görünür. **Tahir**, **Zühre**'yi görünce akli başından gider, pa-dişaha verdiği sözü unuttur:

Âşık oldum bu rûye
Canım verdim bu rûye
Karşımda bir ay doğdu
Benzer **Zührem** Hûriye²

Padişah türkünün son hanesinde **Zühre**'nin adını duyunca “**tez vurun boynunu**” diye emir verir. Bunu duyan **Tahir**, iki rekat namaz kılmak için cel-

latlardan müsaade alır. **Tahir** abdest alıp namaz kıldıktan sonra “**Ya Rabbî, bu anda benim ruhumu al**” diye dua eder. Elini yüzüne sürerek ruhunu teslim eder.

Hikâyede **Padişahın Tahir**'den, **Zühre**'nin adını anmadan türkü söylemesini istemesi, bir çeşit “**sabır imtihanı**”dır. **Tahir**, türküsünün ilk iki hanesini söylerken **Padişahın** isteğine uyararak **Zühre**'nin adını anmaz. Duygularını bastırarak canını kurtarmak ister. Ancak **Zühre**'yi görünce, sevgisinin gücü, akıl ve mantığının önüne geçer. Duygularını kontrol edemez. Söylediği türküde sevgilisinin adını kullanır. Burada **Tahir**'in aşkının ve sevgisinin ne kadar kuvvetli olduğu özellikle vurgulanmak istenmiştir. Bu imtihan motifi sevgi unsurunun, ölümün önüne geçtiğini görüyoruz. Hikâyede bir düğüm noktası teşkil eden imtihan motifi, kahramanın türkü söylemesi, aşk ve ölüm motifi ile bir kompleks halinde gelişir.

Tahir, burada “**Sabır İmtihanı**”nı kaybeder, öleceği kesindir. Sevgisi uğruna haksız yere öldürülmektense **Allah**'a, canını alması için dua eder ve duası kabul olur. **Tahir**'in sevgisinin gücü ve haklılığı inancına yansıtılarak aşk uğruna ölüm, manevi bir kılığa büründürülür. Ölümü cellatların elinden, başı kesilmek suretiyle acı bir şekilde değil de, kendi arzusu ve **Allah**'ın emriyle gerçekleşmiş olur. Böylece aşk uğruna ölüm yüceleştirilmiş ve güzelleştirilmiştir.

Tahir ile Zühre hikâyesindeki bu **sabır imtihanı** motifinin bir benzeri **Pir Sultan Abdal**'la **Hızır Paşa** anlatmalarında görülmektedir. Anlatmaya göre, **Pir Sultan Abdal**'ın sözlerine kızan **Hızır Paşa**, **Pir Sultan**'ı hapsedmiş, fakat eski şeyhine kıyamamış, huzuruna çağırarak “**Eğer içinde Şahın**

adı geçmeyen üç hane türkü söyler- sen seni affedeceğim” demiş. **Pir Sultan** “peki” demiş, fakat yine de, “**Açılın kapılar Şaha gidelim**” nakaratlı ünlü türküsünü söylemiş.³ Ancak burada **Hızır Paşa**’nın **Pir Sultan** için yasak koyduğu “**Şah**” sözcüğü, **Tahir ile Zühre**’deki gibi beşeri aşkı değil, bir inancı, yani **Aleviliği** temsil etmektedir. Fakat özde, her iki durumda da kahramanlarının “**sabır imtihanı**”na tabi tutulması söz konusudur.

İmtihan motif zinciri, **Emrah ile Selvihan** hikâyesinde, konu içerisinde değişik şekillerde gelişir. **Şah oğlu Şah Abbas**, **Emrah**’ın **Hak âşığı** olup olmadığını öğrenmek için imtihan etmek ister. Eğer **Emrah** bu imtihanı kazanırsa **Selvihan**’ı ona verecek, bilemezse boyununu vurduracaktır. **Şah Abbas**’ın **Mirza Kulu** adında bir oda hizmetçisi vardır. **Mirza Kulu** aslında erkek kıyafetinde “**Cevahir**” adlı güzel bir kızdır. Bunun kız olduğunu sadece **Şah Abbas** bildirdi. **Şah Abbas** kalbinde bir niyet (**muamma**)⁴ tutarak, **Yakup Han**’a der ki; “**bu aşığa sor bakalım, benim kalbimde tuttuğum muamma nedir?**” **Yakup Han**, **Emrah**’tan **Şah Abbas**’ın kalbinde ne tuttuğunu sorar. gerçekten hak âşığı alan **Emrah**, **Şah Abbas**’ın gizli sırrını, söylediği bir türkünün sonunda şöyle açıklar:⁵

“Meydanda dolanan bu **Mirza Kulu** İsmi **Cevahir**’dir kız değil midir?”

Şah Abbas, birinci imtihanı kazanan **Emrah**’a muamma sormaya devam eder. **Şah Abbas**’ın sarayında kafeste beslediği altıyüzelli yaşında “**Talhan**” adlı bir kuşu vardır. Bu kuşu, **Şah Abbas**’tan başka gören ve bilen yoktu. **Şah Abbas**, **Yakup Han**’ın **Emrah**’tan kafesteki kuşunun adını ve kaç yaşında ol-

duğunu söylemesini ister. **Yakup Han** da **Emrah**’tan sorar. Bu muammanın cevabı da kudretten **Emrah**’a mâlum olur; **Şah Abbas**’ın kafeste saklı olan kuşunun adının “**Talhan**” olduğunu ve altıyüzelli yaşında olduğunu bir türkü ile söyleyerek, ikinci muammaı da çözer. Bunun üzerine **Şah Abbas**; **Selvi**, **Emrah**’ın **bâdeli** sevgilisidir. Hemen ellerini çözü, düğünleri yapılınsın” diyende, **Şah**’ın huzurunda bulunan on iki veziri itiraz ederek, **Emrah**’a şiddetli bir zehir içirmek suretiyle bir imtihan daha yapmak isterler; “**Eğer Emrah hak âşığı ise ona zehir tesir etmez**” derler. **Şah Abbas** **Emrah**’a sorar “**oğlum eğer kendine güveniyorsan zehiri iç, yoksa günah benden gitti**” der. **Emrah**, zehiri ancak **Selvi**’nin elinden içebileceğini söyler. **Selvi** zehir kadehini uzattınca, **Emrah** şu türküyü söyler:

Dağlar al giyinmiş deryalar kara
Vücutum sağ değil ciğerim yara
İster zehir etsin meni bin pare
İçerem **Selvihan** senin elinden

İster zehir olsun isterse ağı
Melekler çevirmiş sol ile sağ
Bize zulüm eden Şiraz’ın Begi
İçerem **Selvihan** senin elinden

Emrah kimi var mı bir bahtı kara
Saydım ağ gerdanında ben sıra sıra
İster zehir etsin meni bin pare
İçerem **Selvihan** senin elinden

Emrah, **Selvi**’nin uzattığı zehir kadehini alır ve tam içeceği sırada **Pir** yetişir ve şahadet parmağını zehire dokundurarak zehiri keser. **Pir**, sadece **Emrah**’ın gözüne görünmüştür. **Emrah** zehiri içer, fakat zehir **Emrah**’a hiç tesir etmez.

Şahoğlu Şah Abbas’ın huzurunda

yapılan üç imtihanı da kazanan **Emrah**, sevgilisine kavuşur.

Hikâyede, **Emrah**'ın geçirdiği üç aşamalı imtihan motifi kompleksinin ilk ikisi muamma türünde, sonuncusu ise zehir motifine bağlı olarak yapılmıştır. Muammaların çözümü **Emrah**'ın **Hak âşıklığı** manevi gücü ve yeteneği ile gerçekleşmiştir. İçtiği zehirin etkisiz hale getirilmesi ise "**Pir**" yardımıyla olmuştur. Burada da **Hak âşığı** olmanın verdiği manevi bir güç söz konusudur. Ancak burada "**Pir**" motifi, önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Olayı büyük ölçüde etkileyerek konunun seyrini değiştirir. Çünkü eğer **Emrah**'a verilen zehrin etkisi "**Pir**" tarafından kesilmezse, **Emrah** ölecek ve hikâyenin özünü oluşturan büyük aşk teması hüsrarla sonuçlanacaktır. **Musannif**, anlatımda imtihan motif zincirini ustalıkla bir biçimde düzenlemiş, heyecanı son halkaya taşıyarak sürpriz bir sonla sevgilileri kavuşturmuştur.

Yaralı Mahmut hikâyesinde görülen imtihan motifi kompleksi⁶, değişik şekil ve düzenlemelerle anlatılmaktadır. Sihirin etkisi ile sevgilisi tarafından **Kararman** dağında yaralanıp bırakılan **Mahmut**, **Bezirganbaşı** tarafından bulunarak evine getirilir. **Bezirganbaşı**'nın kızı **Gülşen**, **Mahmut**'u kırk günde iyileştirir. Aynı zamanda **Mahmut**'un başcariyesi olan **Gülşen**, **Mahmut**'u bir "**hak âşığı**" kıyafetinde **Mahmut**'un sarayının bahçesine götürür. **Mahmut** cariyesi ile birlikte bahçede eğlenmektedir. Cariyeler **Mahmut**'a; "eğer sen gerçek hak âşığı isen, bizim adlarımızı bir türkü ile teker teker sayacaksın" derler. Bunun üzerine **Mahmut** hiç tanımadığı cariyelerin adlarını türkü ile söyler:

Gelin kızlar gelin tarif edeyim
Her biriniz bir ülkenin maralı
Türlü türlü kumaşları giymişsiz
Kimi al giyinmiş kimi karalı

Sona hanım cilve satar salınır
Münevver has nikabına bürünür
Gülenber koynunda halı görünür
Simi hanım o gözleri belalı

Havva, **Selvi** yücelerden kar çeker
Peri, **Anşa** kaşlara kara çeker
Zübeyde'nin zülüfleri zâr çeker
Fatma'nın da iki gözü belalı

Mahmut'tan **Mahmut**'a yoktur bahane
Lâl-ı mercan dizilmiştir dehane
Şevk-i âlem bürünmüştür cihane
İzin alıp kulluğunda duralı

Mahmut türküsünü bitirdikten sonra **Mahmut**, bahçeye dağılıp çiçek toplamaları için cariyelerine emir verir. İki sevgili kavuşur, hasretle birbirlerine sarılırlar.

Yaralı mahmut hikâyesindeki ikinci imtihan motifi "**Sabır İmtihanı**"dır. **Mahmut Kara Vezir**'le evlendirilmek istenen **Mahmut**'un düğününe son günde yetişir. **Kara Vezir**'in **Eşikaga-sı**'nın kurduğu plan üzerine **Mahmut**, kıyafet değiştirerek "**Osmanlı âşığı**" kıyafetinde düğününe gider. Düğün halkı **Mahmut**'tan meydan edip türkü söylemesini isterler. Bunun üzerine **Mahmut** sazını alıp meydana çıkar ve şu türküyü söyler:

Aramızı karlı dağlar alıptır
Gözlerim görmüyor buralar indi
Seyragibi yâr köyünden sürseler
Gör ne güzel olur buralar indi

Aramızda hile oldu şer oldu
Bülbülün yerini şimdi sar aldı
Vezirin başına dünya dar oldu
Kopacak burada tufanlar indi

Mecnun Leyla için gezer bu dağda
Bülbülün hasreti kaldı bu bağda
Mahmut figan eder bu subh-ü çağda
Yetişe **Mahbub**'a nağmeler indi

Mahmut, türküsünde hem **Kara Vezir**'i taşıyarak onunla alay eder, hem de Mahbub'un adını anar. Bu sözleri işiten **Kara Vezir**, **Mahmut**'un boynunu vurmaları için cellatlara emir verir. Perdenin arkasından bunları dinleyen Mahbub, Mahmut'u tanır ve **Kara Vezir**'e “**âşığın dili bağlanmaz bırak söyle-sin**” diyerek müdahale eder. **Mahbub**'un yüzünü gören **Mahmut** dayanamaz ve türkü söylemeye devam eder:

Eser bâd-ı saba kaldırır yüzden
Gerdana dökülür telin incidir
Tepretme muyların değer buhağa
Dolanır yüzünde halin incidir

Buraya gelmeseydim nicolur halım
Yâ Râbbi Vezir'e yetir bir ölüm
Kara zağ ne bilir kadrini gülün
Sundurur kadehi kolun incidir

Mahmut'da kurbandır kadir bilene
Nasıl düştün bu kötünün eline
Hiç tamah etmedim dünya malına
Yüzdürür zevrağı telin incidir

Mahmut burada “**sabır imtihanından**” geçirilir. **Musannif**, kahramanın rakipleri karşısında duygu ve hareketlerine hakim olup olamayacağını ortaya koymak ister. Fakat sevgi ağır basar. Kahraman duygularına hâkim olamaz, ölümü göze alarak hem kimliğini açığa vurur hem de sevgilisinin adını söyler. Böylece kahraman bu sabır imtihanını kaybetmiş olur. Diğer halk hikâyelerinde de kahramanların “**sabır imtihanlarını**” kaybettiklerini görüyoruz. Bu, kahramanın sevgisinin bir çeşit ölçüsüdür. Ya ölümü, ya da sevgilisini ter-

cih etmek durumunda olan kahramanlar, sevgiliyi seçerek hem hikâyedeki heyecan ve gerilimi artırır hem de sevgisinin büyüklüğünü ve ölümsüzlüğünü ortaya koymuş olurlar.

Bu motif kompleksinde, bir çok halk hikâyesinde paralelini gördüğümüz “**sevgilinin düğününe son günde yetişme**“ motifi vardır. Konunun düğüm noktasını teşkil eden ve sonuca büyük ölçüde etki eden imtihan motif kompleksi, görüldüğü gibi birbiriyle bağlantılı bir çok motif ve unsurla birlikte anlatımda devamlılığı sağlar.

Çıldırılı Aşık Şenlik'in **Latif Şah** hikâyesinde, **Latif Şah**, **Hindistan Pa-dişahı**'nın kızı **Mihriban Sultan**'ın arkasından **Hindistan**'a gider. **Mihriban Sultan**'ın cariyesi **Topal Ağca kızın** yardımıyla sarayın bahçesinde **Mihriban Sultan**'la buluşur. **Topal Ağca kız**, “**bâdeli âşık**” olan **Latif Şah**'tan cariyelerin adlarını türkü ile teker teker söylemesini ister. Bunun üzerine **Latif Şah** şu türküyü söyler:⁷

Seher seher seyrangâha çıkmışlar
Böyün oluf bayram günü kızların
Sona teki nazı cilve satarlar
Serinde tamahı harı kızların

Gülşah hayallanır zülûf perişan
Gülnaz'ın gameti gaddi ürüşan
Zöhre, **Gülevatın**, **Zeynep**, **Zernişan**
Narınca gülgezdi sonu kızların

Gülün növestesi taze nevcivan
Dünya malın neyler **Sermi**'yi seven
Tavus, nezakette **Telli**, **Zernişan**
Gülbahar'dı gâvhar kâni kızların

Gülen ile **Döne** çıktı oyuna
Kurban olam **Efriz** hanım boyuna
Biri gelmez **Tazegül**'ün muyuna
Yığılıf cem olsa bini kızların

Salatın sallanır gezer bir teher
Sayalı'nın koynu bezastan şehir
Sartel'le **Sona** öter her şehir
 Bülbül avazlıdır önü kızların

Niyaz nezakette benzer hanıma
Bağdagül bacımdır gelsin yanıma
Hürü bir od saldı şirin canıma
 Yoğumuş insafı, dini kızların

Latif Şah müşaktır haddi halına
 Sürahi gaddine mah cemaline
 Ala gözlü **Mihriban**'ın yoluna
 Tamam kurban olsun camı kızların

Kahramanın hiç tanıyıp bilmediği cariyelerin adlarını türkü ile sayması motifi, **Latif Şah hikâyesinden** başka **Yaralı Mahmut hikâyesinde** de vardır. Her iki hikâyede de kahramanlar “**bâdeli âşık**”tır. Darda kaldıkları zaman, manevi güçlerin yardımıyla bütün zorlukları aşar, vuslata erişirler.

Latif Şah hikâyesindeki ikinci imtihan motifi yine “sabır imtihanı”dır. Fas padişahı güzelliğini duyduğu **Mihriban Sultan**'ı almak için **Baş Pehlivanı Esfendiyar**'ı büyük bir ordu ile **Hindistan**'a gönderir. Esfendiyar şehri kuşatarak **Padişah**tan kızını ister. **Padişah** korkusundan kızını vermeğe razı olur. Bu durumu öğrenen **Latif Şah, Esfendiyar**'la savaşır ve onu öldürür. Böylece hem **Hindistan** şehrini hem de **Mihriban Sultan**'ı kurtarır. **Padişah Latif Şah**'ı huzuruna çağırarak “**Dile dileğini vereyim muradını, yalnız namusuma dokunma**” diyince, **Latif Şah** şu türküyü söyler;

Dinleyin şevketlim vafedim halım
 Gör ne hayallere uyuf gelmişem
 Geçifti başıma çarhın çemberi
 Ol ehlet taşına deyif gelmişem

Divane dervişem değilim deli
 Senden istemezem devleti malı
 Kavim gardaşımı ahbabı eli
 Şah babamı ağlar goyuf gelmişem

Yâr yolunda kurdum cengi davayı
 Ahırında hayli çektim cefayı
 Yetirsen murada ben beynevayı
Mihriban Sultan'ı deyif gelmişem

Ben **Latif**em bindim aşkın atına
 Ser kurban eylerem var gıyâtına
 Gözüm göre göre ölüm katına
 Ecel gömleyini geyif gelmişem

Latif Şah, Padişahın “namusuma dokunma” demesine rağmen, **Mihriban Sultan**'ı istediğini söyleyince, celatlar ellerini kılıçlarına atarlar. Çünkü padişahın sözü çiğnenmiştir ve cezası da ölümdür. Bu tehlikeyi gören **Latif Şah**'ın **Lele (vezir)**'si **Padişaha** kendisini tanıtır ve **Latif Şah**'ın da **Yemen Padişahının** oğlu olduğunu söyler. Bunun üzerine padişah, kızı **Mihriban Sultan**'ı **Latif Şah**'a verir.

Bu hikâyede de kahraman, padişahın uyarısına rağmen duygularına hakim olamaz ve sevgilisinin adını söyler. **Sabır imtihanı motifinin**, diğer halk hikâyelerindeki paralelleri gibi burada da kahraman ölümü göze alarak aşkını ve sevgisini ön plâna çıkarır. Ayrıca kahramanın türkü ile kendisini tanıtmayı, halk hikâyelerinde yaygın bir motif olarak görülmektedir. **Kahraman**, türkü ile hem kendisini tanıtır hem de dilek ve isteklerini **Padişah**'a bildirir. Ancak bu hikâyedeki sabır imtihanında, kahramanın karşısında rakibi yoktur. **Padişah** dilek ve isteklerini sorar, o da padişah'tan kızını ister. **Latif Şah** burada kahramanlığı, dürüstlüğü ve büyük sevgisi ile isteklerini elde etmiş olur.

Halk hikâyelerinde gördüğümüz

imtihan motifi kompleksinin güzel ve tipik bir örneği, yine **Çıldırılı Âşık Şenlik**'in **Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesinde** bulunmaktadır⁸. Hikâyedeki anlatımda, **Bezesten** şehrinde **Kahraman Padişah**'ın Başveziri **Celal Vezir**'in kızı **Gavhar Hanım**, **Eset Beyle** nişanlıdır. Düğün hazırlıkları yapılmaktadır. **Bâdeli** sevgilisi **Turnatel Hanım**'ı aramak için gurbete çıkan **Salman Bey**, **Bezesten** şehrinde **Gavhar Hanım**'ı görür ve ona âşık olur. Birlikte **Bezesten** şehrinde kaçarlar. **Padişahın** askerleri tuzak kurarak iki sevgiliyi yakalar ve padişahın huzuruna getirirler. **Kahraman Padişah**, **Salman Beyi** yakalattığı için **Celal Vezir**'i ödüllendirmek ister: “**Dile benden ne dilersem**” deyince, **Celal Vezir** “**Padişahım altı saatliğine padişahlığı bana ver**” der. **Padişah**, **Vezirin** bu dileğini hemen yerine getirir. Tahtından inerek **Celal Vezir**'i tahta oturtur. **Celal Vezir** nişanlı kızını kaçıran **Salman Bey**'in derhal boynunu vurmaları için cellatlara emir verir. **Padişah** araya girerek; “**bu adam Hak âşığıymış bize bir kaç türkü söyleyip kendini tanıtsın. Neden bu hatayı yaptığını, anlatsın**” diyince, **Salman Bey** şu türküyü söyler:

Başına döndüğüm adalet **Şahım**
Rahm-i hidayete bağışla beni
Sırrı nihayetsiz mevlâ aşkına
Affi mağfirete bağışla meni

Makamı **Muhammet** mihracı eflak
Buyurdu şanına; levlâke levlâk
Rahmetenli'l-âlemindin cismi pak
Fahri kâinata bağışla meni

Sefil **Salman** oluf hayali derviş
Âşığı maşuktan kılma feramuş
İncil, Zebur, Tevrat, Kelam-ı teftiş
Furkan-ı âyete bağışla meni

Celal Vezir Salman Bey'i zindana atar. **Hak âşığı** olup olmadığı anlamak için bir imtihan hazırlar; **Salman Bey**'in gireceği kapının eşığının altı kazılarak bir Kur'an ve bir çift güvercin yavrusu konur, üzerine halı serilir. Ondan bir adım ötede bir kuyu kazılarak içine kezzap doldurulur. Kuyunun üstüne halı serilerek kapatılır. Yine bir adım sonra bir deste gonca gül konur. Kapının karşısındaki tavana bir bülbül konur ve önüne perde çekilir. Odada iki cellat ellerinde zehir kadehi, içki diye **Salman Bey**'e sunacaklardır. Tam kapının karşısındaki duvara gerili yaya kırk tane ok kurulur. Eğer **Salman Bey** kapıdan içeri girerse, yay ve okların kurulduğu düzeneğe harekete geçecek ve kırk ok **Salman Bey**'in kalbine saplanacaktır.

Bu imtihan tuzaklarını gören padişah, **Celal Vezir**'e bunların sebebini sorar: **Celal Vezir** der ki; “**Padişahım şimdi Salman Bey'i buraya çağıracağım. Kapıdan girerken Kuran-ı Kerim'e ve güvercin yavrusuna basarsa, hemen boynunu vurduracağım. Eğer ordan kurtulursa, zehir kuyusuna düşüp yanacak. Gonca güle dokunursa, tavanda duran bülbül feriyat edip, kendisini gülün dikenlerine vurarak parçalanacak. Bülbül ölürse, ben de Salman Bey'i öldüreceğim. Cellatların içki diye sunduğu zehiri içerek ölecek. Bunlardan da kurtulup adımını atarsa, şu karşı duvardaki yaya kurulu oklar kalbine saplanacak. Eğer Salman Bey gerçek Hak âşığı ise bunlar ona mâlum olur ve canını kurtarır.**”

Celal Vezir imtihan hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Cellatlara emir vererek, **Salman Bey**'i getirmelerini söyler.

Gavhar Hanım, nişanlısı **Eset**

Bey'in bacası **Mine Hanım**'la birlikte sarayın balkonunda oturmuşlardı. Cellatların **Salman Bey**'i kolları bağlı olarak getirdiğini gören **Gavhar Hanım**, bu duruma çok üzülür ve gözlerinden yaşlar akar. Fakat **Salman Bey**, perde arkasında olan **Gavhar Hanım**'ı görmez. **Mine Hanım** cellatlardan, **Salman Bey**'in kendisi için bir türkü söylemesini ister. Mine Hanım, Hak âşığı olduğunu duyduğu **Salman Bey**'i imtihan etmek ister. Perde arkasındaki **Gavhar Hanım**'ın saçlarını çözer ve altın bir sandalyeye oturtur. **Salman Bey**, **Mine Hanım**'ın hazırladığı imtihanı şöyle cevaplar:

Yârın mermer sinisinde
Ebrîşim teller açılıf
Elvan elvan ağ buhahta
Haşimi hallar açılıf

Şad düştü tığ-ı müjgana
Ok gibi kâr eyler cana
Humar gözden dane dane
Perişan seller açılıf

Süsen sümbül mor menevşe
Düzülüftü hilal kaşa
Al yanakta goşa goşa
Nevreste güller açılıf

Mine Hanım Salman Bey'in olup bitenleri bilip cevaplandığını anlayınca **Gavhar Hanım**'ı sandalyeden kaldırarak yerine kendisi oturur. **Salman Bey** türküsüne devam eder:

Şemsi kamer pünhan oldu
Ay yerine yıldız kondu
Goncannın nevrâğı soldu
Aksine güller açılıf

Mine Hanım, bu oyunun da çözüldüğünü görünce, imtihana devam eder. **Gavhar Hanım**'a “**Salman Bey için**

kalbini boz, onun için kötü şeyler düşün, eğer gerçek Hak âşığıysa bilir.“ **Gavhar Hanım Salman Bey**'e güvenirdi. Ona karşı olan sevgisinden emindi. Duygu ve düşüncelerinin **Salman Bey**'e mâlum olacağını bildiğinden, olumsuz düşünceler hayal eder. **Salman Bey Gavhar Hanım**'ın hayalindeki olumsuz düşünceleri şöyle anlatır:

Bir bak zamane yârine
Uymuştur hille şerrine
Sefil **Salman**'ın serine
Fitneyi feller açılıf

Salman Bey, yukarıdaki sözleriyle **Mine Hanım**'ın bu muammasını da çözer. Ancak **Mine Hanım** oyununa devam eder; kırk cariyesini onar kişilik gruplara ayırarak, **Salman Bey**'in göremeyeceği yerlere koyar. **Salman Bey**'den, her gruptaki kızların adlarını türkü ile söylemesini, ister. **Salman Bey**, **Mine Hanım**'ın kırk cariyesini ve **Gavhar Hanım**'ın adını türküsünde şöyle açıklar:

Selvi, Senem, Sayat Süle Hanzade, Menevşe, Döne Perişan, Güldeste, Bahar
Taze ter tüşüf sağ yana

Zühre, Selma, Tükez, Güllü Hacce, Narin, Perzat, Telli Ayşe'nin ağ yüzü hallı
Gülgez'in gerdanı mine

Hünkâr, Şöhret gelir **Hatun Hanzade, Şahzade, Altun Hayal, Hanım, Gülebatın Salatın** od **salar** cana

Dilebruz, Zernişan geldi
Bağdat, Peri, Bağdagül dü
Lale'nin yanağı aldı
Dudu, Kumru, Tavus, Sona

Bu garaz Serencemidi
Salman'ın efkâr gamıdı
Kâbeyi yıkmış gibidi
Gavhar'ı salan o güne

Salman Bey imtihan halkalarının sonuncusunu da başarı ile cevaplar.

Cellatlar **Salman Bey**'i **Padişah**'la **Celal Vezir**'in bulunduğu taht odasına getirirler. **Celal Vezir, Padişah**'ın tahtında oturmaktadır. İmtihan tuzaklarının hazırlandığı taht odasının kapısı açılır ve **Salman Bey**'i içeriye almak isterler. **Salman Bey** kapı girişinde hazırlanan ilk tuzağa gelince durur ve şu türküyü söyler:

Sana sığınmışım yaradan Gani
Mevlam gazab eyler kula dokunsam
Hakkın kelamı'na kec bakmak olmaz
Erkân kabul etmez yola dokunsam

Salman Bey, Kuran-ı Kerimi ve güvercin yavrularını bilerek, onlara dokunmadan, kezzap kuyusunun yanına gelir:

Top top olmuş derelerin dumanı
Hak götürsün ara yerden yamanı
Göründü gözüme **Nuhun Tufanı**
Gark ollam ummana sele dokunsam

Kezzap kuyusu muammasını da yukarıdaki sözlerle bildikten sonra gonca gül'ün olduğu yere gelir. Bu sırada cellatlar kendisine içki diye zehir dolu kadehler sunar. Eğer ileri yürüyecek olursa, karşı duvarda kuru oklar kalbine saplanacaktır.

Salman Bey buradaki tuzak ve muammaları şöyle dile getirir:

Sevda saldı beni bu kalmakala
Sıtk ile sabredem perişan hâle
Yârimin hüsnünde açılıf lale
Bülbül feryad eder güle dokunsam

Zalim cellatların oluftu yağı
Kadehi destinde gezer otağı
Men nice nuş edem zehirli ağı
Cismim yanar gider ele dokunsam

Salman'ın kanına susamış çoklar
Daima kulunu Hak tâla saklar
Kurulmuş sineme temranlı oklar
Tîr-i boran ollam tele dokunsam

Salman Bey yukarıdaki sözlerle, **Celal Vezir**'in hazırladığı imtihan halkalarını teker teker aşarak padişahın önüne gelir. Padişah; "**Çözün ellerini**" diye emir verince, **Celal Vezir**; "**Padişahım daha bana verdiğiniz padişahlık müddeti dolmadı. Hâlâ padişah benim**" diyince padişah, "**Haklısın, zaman dolmadı, hüküm senindir.**" der.

Celal Vezir, Salman Bey'in yakasını bırakmaz. Onu mutlaka yenip öldürtmek niyetindedir. **Salman Bey**' e der ki "Bize **Arapça, Farsça** ve **Türkçe** lisanında yedi hane türkü söyleyeceksin. Kullandığın kelimelerin üçü de üç lisan da aynı anlama gelecek.Eğer biri yanlış veya ibare bozuk olursa boynunu vurdu-racağım."

Salman Bey bu imtihanı şöyle cevaplar:

Üç lûgattan cevap verim men size
Arap lisan, **Farsi** zeban, **Türki** dil
Şaşkın gezen düşer sahraya düze
Arap târik, **Farsi** irah, **Türki** yol

Bu cebrin tabını nice düzerem
El çeker dünyadan umut üzerem
Abdal olur cismi üryan gezerem
Arap berri, **Farsi** yaban, **Türki** çöl

Yarin siyah zülüflerin öreydim
İnce bele kızıl kemer saraydım
Bir zevk ile ağ sineye vuraydım
Arap yed-i, **Farsi** desti, **Türki** el

Cebhi bedir mahtı kaşlar firengi
Müjgan kirpikleri gurutu cengi
Yârin atlas şallarının irengi
Arap verdi, **Farsi** lâle, **Türki** gül

Hilal kaşlar kudurettten çekilif
Ebrüşüm muy dal gerdana döküluf
Kuşak alttan mektum gibi büküluf
Arap sülbü, **Farsi** kemer, **Türki** bel

Salman diyer insafsızda olmaz din
Ne salıfsm benı cenge kalbi kin
Veziir sana duam budur dünü gün
Arap meyyit, **Farsi** mürde, **Türki** öl

Salman Bey'in, türküsünün son kıtasında **Celal Veziir** için üç dilde “öl” diyerek beddua etmesi, **Veziir**'i iyice öfkelenendir. Cellatlara; “**vurun boynunu**” diyince, **Padişah**; “**Celal Veziir hüküm süren doldu**”, diyerek **Veziir**'i tahttan indirir ve kendisi çıkıp tahtına oturur. **Salman Bey**'in ellerini çözdürerek affeder. Padişah, vezirlerini toplayarak divan kurar, “**Bunlar, sevdalı iki aşıktır. Salman Bey' de Hak âşığıdır. Bunları ayırmak ne kula yakışır, ne de Allah'a hoş gider**” diyerek, **Salman Bey**'le **Gavhar Hanım**'ın nikahlarını kıyar ve iki sevgili birbirlerine kavuşurlar.

Latif Şah hikâyesinde gördüğümüz bu imtihan motifi kompleksi, imtihan, muamma ve tuzak türünde, iç içe geçmiş birbirlerini tamamlayan halkalar şekindedir. İmtihan halkaları güçlü bir mantık çerçevesinde ustaca hazırlanmış hassas unsurlardan kurulu, gerilimli oyunlar niteliğindedir. Burada kahramanın manevi gücü, yeteneği ve sevgisi en güzel şekilde ortaya konmuştur. Bu muamma ve tuzakların türkü ile çözülüp cevaplandırılması, anlatıma ayrı bir estetik ve güç katmıştır.

Yukarıda verdiğimiz diğer halk hikâyelerinde de görüldüğü gibi imtihan motifi, genellikle bir kompleks halinde anlatılmaktadır. Hikâyelerin kurgusunda önemli bir epizota bağlı olarak gelişen bu kompleks motif, hikâyenin sonucunu etkileyen en önemli unsurdur.

Bu yazı çerçevesinde, önemli gördüğümüz bazı halk hikâyelerinde benzer ve paralelleri vermeye çalıştığımız “**imtihan motifinin**” anlatımda önemli bir sürükleyici ve bitirici önemli bir faktör olduğunu söyleyebiliriz.

NOTLAR

¹ Ensar ASLAN, Halk Hikâyelerinde Kahramanların Kıyafet Değiştirme Motifi ve Arabizengi Tipi, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Türkbilgi II. 2000.

² Fikret TÜRKMEN, Tahir ile Zühre, 1998 s.245.

³ Pertev Naili BORATAV, Pir Sultan Abdal, 1942, s.35.

⁴ Saklı bir ismi işaret eden söz ve dizelere muamma denir. Divan ve saz şairleri arasında yaygın bir söz sanatı olan muamma düzenlemek ve muamma çözmek, bilgi ve ustalık ister.

⁵ Muhan BALI, Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi, Ankara, 1973. (metin).

⁶ Ensar ASLAN, Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri, Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme, Dicle Üniversitesi Yayını, 1990 (metin).

⁷ Ensar ASLAN, Çıldır Aşık Şenlik, 2.Baskı, Dicle Üniversitesi Yayınları, 1992 (metin).

⁸ Ensar Aslan, Çıldır Aşık Şenlik (metin).